

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ QƏZVIN OSTANI ŞƏHƏRLƏRİNİN TƏSNİFATI VƏ İNKİŞAF ƏMSALLARININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

M.Salehi

*Azərbaycan MEA akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu
AZ1143, Bakı, H.Cavid prosp., 31*

Şəhərlərin yaranmasına, onların iqtisadi, sosial-demoqrafik potensialının formalaşmasına, əhalisinin sayına müxtəlif sayda amillər təsir göstərir. Onların müxtəlif dərəcədə özünü göstərməsi şəhərlərin inkişaf səviyyəsində kəskin fərqlərə gətirib çıxarır. Şəhərlərin inkişafı yüksəldikcə əhalinin iş yerləri ilə təminatı, onlara göstərilən xidmətlərin səviyyəsi də artır.

Şəhərlərin təsnifatı onların öyrənilməsi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan təsnifat onların inkişaf səviyyəsini müəyyən etməklə bərabər, şəhərlərdə əhalinin yaşayış səviyyəsini, iş yerləri ilə təminatını müqayisə etməyə, iqtisadi problemləri aradan qaldırmağa imkan verir. Qəzvin ostanında olan şəhərlər 7 göstərici əsasında qruplara ayrılmışdır. Bu zaman Antropi və Topsis modellərindən istifadə edilmişdir.

Giriş. Uzunmüddətli iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün təbii-coğrafi şərait və ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəli təşkili, regionlar və yaşayış məntəqələrinin inkişafında olan uyğunsuzluğun azaldılması, ölkənin müxtəlif regionları və təsərrüfat sahələri arasında əlaqələrin yaradılması, onların müasir inkişaf problemlərinin və gələcək perspektivlərinin müəyyən edilməsi vacibdir. Ölkədə inzibati-ərazi bölgülər idarəetmə sisteminin təşkili, təsərrüfatın və əhalinin səmərəli ərazi təşkili məqsədi ilə aparılır. Bu bölgüyə daxil olan vahidlər, bir çox hallarda, təbii-coğrafi ehtiyatlardan, regionların iqtisadi və sosial-demoqrafik potensialından istifadə edilməsinə, iqtisadi əlaqələrin qurulmasına və ya iqtisadi inkişafın perspektiv istiqamətlərinə və iqtisadi inkişaf əmsalına görə qruplara ayrılır. İnkişaf səviyyəsində kəskin fərqlər yarandığından onların ayrılma meyarlarının müəyyən edilməsi müxtəlif olur və ölkə regionlarının müxtəlif istiqamətlərdə qruplaşması iqtisadi və sosial-demoqrafik problemlərin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması üçün əhəmiyyətli rol oynayır (Ruzbehan, 2000).

Ölkə regionlarının və burada yerləşən yaşayış məntəqələrinin daha çox yayılmış təsnifat meyarlarından birini sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi və ixtisaslaşma təşkil edir. Bu prinsip əsasında aparılan bölgü geniş formada elmi ədəbiyyatlarda müzakirə olunur, ona görə bu problem bizim də mövzumuza çevrilmişdir. Təsərrüfat sahələrinin və ya bir regionun şəhərlərinin müxtəlif iqtisadi inkişaf əmsallarına malik olmasının əsasında iqtisadi, sosial, mədəniyyət, səhiyyə və sair sahələrin rolunun qiymətləndirilməsi vacibdir. Bu sahələrin

bazasında və qəbul edilmiş meyarlar əsasında Qəzvin ostanındakı şəhərləri 5 qrupa ayırmaq olar. Onlar çox yüksək, yüksək, orta, aşağı və çox aşağı inkişaf səviyyəsində olan şəhər qruplarıdır.

Bu bölgünün əhəmiyyəti ondadır ki, şəhərlərin inkişaf səviyyəsini müəyyən etməklə bir tərəfdən, məntəqələrdə əhalinin yaşayış səviyyəsini öyrənmək, onları müqayisə etmək, digər tərəfdən, şəhərlərin müasir sosial-iqtisadi inkişaf vəziyyətini, imkanlarını və problemlərini təhlil etmək mümkündür. Bu halda xüsusi layihələr və inkişaf proqramları hazırlamaqla şəhərlərin sosial-iqtisadi və mədəni problemlərinin həll edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranır. Şəhərlər arasındakı mövcud fərqlər müxtəlif aspektli olsa da, bir çox şəhərləri səhiyyə, mədəniyyət və digər sosial xidmət səviyyəsi baxımından eyni qruplarda birləşdirməklə, onların sosial-iqtisadi inkişaf problemlərini eyni vəziyyətdə və istiqamətdə həll etmək olar. Bir çox şəhərlər iqtisadi və sosial inkişaf baxımından geridə qaldığına görə onların gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi prosesində mərkəzləşmiş maliyyə-ləşmə sisteminin yaradılması zəruridir. Şəhərlərin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların inkişafında olan fərqlərin azaldılması, şəhər əhalisinin yaşayış səviyyəsinin və maddi rifahının yüksəldilməsi üçün əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, əməkətlü istehsal sahələrinin yaradılması da çox vacibdir.

Problemin müzakirəsi: Qəzvin ostanı şəhərlərinin reyting cədvəlinin hazırlanmasında 7 istiqamətdə (əhali, sosial, iqtisadi, səhiyyə, mədəniyyət, sosial xidmət, infrastruktur obyektləri,

nəqliyyat və rabitə) 67 göstəricidən istifadə olunmuşdur. Bunun üçün Antropi və Tapsis modelləri əsasında reyting cədvəlləri tərtib edilmişdir. Belə ki, insanların inkişaf indeksinin artımında, şəhərlərin inkişaf etməsində və onların hər birinin reyting sırasının formalaşmasında bu amillərin payı müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat prosesində məlumatların toplanmasında kameral üsulundan yararlanmışdır. Birinci mərhələdə məlumatların toplanması üçün elmi ədəbiyyatlardan, aylıq dərgilərdən, bu sahədə əvvəllər aparılmış tədqiqat işlərindən, dövlət layihələri, proqramları və sənədlərindən istifadə edilmişdir. Elektron ünvanlar, kartoqrafik mənbələr, elmi-tədqiqat institutları və dövlət orqanlarının məlumatları da geniş şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir. Eyni zamanda, məlumatların toplanması zamanı əhalinin ümumi siyahıyaalınma materiallarından, mənzil-kommunal təsərrüfatlarının siyahılarından, ostan və nahiyələrin illik statistika hesabatlarından, ticarət və gömrük təşkilatlarının, polis və sosial təminat şöbələrinin məlumatlarından geniş istifadə olunmuşdur.

Statistik məlumatların, tədqiqatların nəticələrinin hesablanması və təhlili üçün kompyuter proqramı təminatında Spss, Excel, Mintab proqramlarına, tədqiqat xəritələrinin hazırlanmasında isə Arc GIS kompyuter proqram-məlumat təminatına müraciət edilmişdir.

Tədqiqat məlumatlarının təhlilindən əldə edilmiş nəticələrin əhəmiyyətini və tədqiqatların məqsədlərini nəzərə alanda mənbələrin yenidən gözdən keçirilməsinə ehtiyac yaranır. Təcrübi sınaqlar vasitəsilə çıxarılmış nəticələr və asılı dəyişənlər arasında əlaqə yaradılması zərurəti ortaya çıxır. Tədqiqatın ən mühüm dəyişənləri, əməliyyat anlayışları və miqyaslı qiymətləndirmə formaları aşağıdakı kimidir.

Qəzvin ostanındakı şəhərlərin təsərrüfat strukturu asılı dəyişən kimi 8 bölümdən təşkil olmuşdur və onların hamısı miqyaslı ölçülərə malikdirlər. Onlar əsaslı şəkildə aşağıdakı indekslərlə birlikdə öyrənilir:

1) Əhalinin strukturu bölməsində araşdırılan göstəricilər öz əksini 4 əmsaldə tapır: əhalinin sayının faizlə artım tempi (C_1); iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin faizlə xüsusi çəkisi (C_2); bütün əhaliyə nisbətən inzibati əraziyə gələn miqrantların faizlə xüsusi çəkisi (C_3) və tərs asılı vaxt (C_4).

2) Sosial struktur bölməsində araşdırılan göstəricilərin ən mühümləri 5 əmsaldə əhatə olunur. Burada kişi tələbələrin faizlə payı (C_5), qadın tələbələrin faizlə payı (C_6), kişilərin təhsil

səviyyəsi (C_7), qadınların təhsil səviyyəsi (C_8) və yaşayış üçün ev təsərrüfatının əksi (C_9) göstəricilərindən istifadə olunmuşdur.

3) İqtisadi struktur bölməsinin göstəricilərinə həqiqətən Qəzvin ostanı şəhərlərinin strukturunda ən mühüm və təsiredici amilə malik olan 11 əmsaldən istifadə edilir. Onlara sənaye sahələri işçilərinin faizlə payı (C_{10}), dağ-mədən sahələri işçilərinin faizlə payı (C_{11}), sosial xidmətlər bölməsi işçilərinin faizlə payı (C_{12}), nəqliyyat sahələri işçilərinin faizlə payı (C_{13}), səhiyyə sahələri işçilərinin faizlə payı (C_{14}), təlim və təhsil sahələri işçilərinin faizlə payı (C_{15}), kişilərin məşğulluq əmsalı (C_{16}), qadınların məşğulluq əmsalı (C_{17}), işsizlik səviyyəsinin tərsi (C_{18}), sənaye müəssisələrinin sayı (C_{19}) və qadınların təsərrüfatda iştirak səviyyəsi (C_{20}) aiddir.

4) Sağlamlıq və səhiyyə strukturu bölməsində aparılan təhlillər 7 əmsala şamil olunur. Onlara min nəfərə görə ümumi xəstəxanaların sayı (C_{21}), klinikaların sayı (C_{22}), apteklərin sayı (C_{23}), ali təhsilli həkimlərin sayı (C_{24}), orta tibb işçilərinin sayı (C_{25}), laboratoriyaların sayı (C_{26}) və reabilitasiya mərkəzlərinin sayı (C_{27}) daxildir.

5) Mədəniyyət strukturu bölməsində mədəniyyət amilləri və onun göstəriciləri əsas götürülür. Şəhərlərin təsərrüfat strukturunun əsas komponentləri arasında bu sahədə 13 mədəniyyət göstəricisi əmsallarının öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu əmsallara dövlət universitetlərinin sayı (C_{28}), Pəyamnur universitetlərinin sayı (C_{29}), özəl universitetlərin sayı (C_{30}), elmi-tətbiqi universitetlərinin sayı (C_{31}), min nəfərə təhsil müəssisələrində olan yerlərin sayı (C_{32}), hər müəllimə görə tələbələrin sayı (C_{33}), teatr zalından istifadə etmək əmsalı (C_{34}), min nəfərə teatr zallarında yerlərin sayı (C_{35}), min nəfərə ümumi kitabxanaların sayı (C_{36}), min nəfərə kinoteatrlarda yerlərin sayı (C_{37}), ümumi parkların sayı (C_{38}), min nəfərə yardım komitə vahidlərinin sayı (C_{39}), min nəfərə ümumi məhkəmələrin sayı (C_{40}) və min nəfərə məscidlərin sayı (C_{41}) daxildir.

6) Şəhərin infrastruktur obyektləri və sosial xidmət strukturu bölməsində ən mühüm göstəricilərə 14 əmsal daxil edilir. Onlara min nəfərə ot kombineatının sayı (C_{42}), yanğıın söndürən stansiyaların sayı (C_{43}), zibil daşıyan maşınların sayı (C_{44}), mehmanxanaların sayı (C_{45}), tərəvəz satış məntəqələrinin sayı (C_{46}), şəhər qəbiristanlıqlarının sayı (C_{47}), ümumi məişət xidməti yerlərinin sayı (C_{48}), restoranların sayı (C_{49}), ümumi hamamların sayı (C_{50}), sənaye şəhərlərinin

sayı (C_{51}), yaşayış vahidlərinə görə icazə verilmiş binaların nisbəti (C_{52}), hər mənzilə qaz abunəçiləri (C_{53}), hər mənzilə işıq abunəçiləri (C_{54}) və hər nəfərə bələdiyyə büdcəsi (C_{55}) daxil edilmişdir.

7) Nəqliyyat və rabitə strukturu bölməsində bu sahələr şəhərin təsərrüfat strukturunun əsas sahələri hesab olunur. Burada 12 əmsaldən istifadə olunmuşdur. Bu əmsallara min nəfərə telefon aparatlarının sayı (C_{56}), məşğul olan telefonların sayı (C_{57}), poçt idarələrinin sayı (C_{58}), avtobusların sayı (C_{59}), marşrut taksilərinin sayı (C_{60}), taksilərin sayı (C_{61}), şəhər şərnışın nəqliyyatı vasitələrinin sayı (C_{62}), əlaqə şəbəkəsindən istifadə indeksi (C_{63}), min nəfərə şəhər agentliklərinin sayı (C_{64}), anbarların sayı (C_{65}), Silo sayı (C_{66}) və soyuducuların sayı (C_{67}) şamil olunmuşdur.

Tapsis (Topsis) modeli. Bir neçə əmsalı olan (Multiple Attribute Decision Making) göstəricilərdən istifadə qaydalarından biri Tapsis üsulu sayılır. Dövtəmə modellərindən başqa (o modellərdə əmsallar arasında mübadilə mühümdür), sazişli (Compromising-Subgroup) qrup modelindən (sazişli altqrupu modelində bir üstün seçim olmalıdır və məsələnin həllində bu, ideal seçim sayılmalıdır) istifadə olunmuşdur; modelin bütün strukturu və yolları aşağıdakı kimidir (Əsgarpour, 2008):

1) Qəraralma matrisin təşkili. Bu matris N indeksdən və M məkanından təşkil olunmuşdur;

2) Əmsallara qiymət vermək Antropi Şanonun modeli vasitəsilə həyata keçirilmişdir; bu model aşağıdakı kimidir (Əkbəri və b., 2000):

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}} \quad 1\text{-ci əlaqə}$$

Sonrakı mərhələdə əmsalların hər birinin Antropi qiyməti hesablanır:

$$\sum_j j = -k \sum_{i=1}^m [n_{ij} \ln(n_{ij})] \Rightarrow k = \frac{1}{\ln(m)} \quad 2\text{-ci əlaqə}$$

Əmsalların hər birinin Antropi dəyəri sıfır və bir arasında olan dəyərdir. Hər bir əmsalın Antropi yoxlamasından sonra hər əmsalın xəta ölçüsü aşağıdakı əlaqə vasitəsilə əldə olunur:

$$d_j = 1 - E_j \quad 3\text{-cü əlaqə}$$

Hər əmsalın qiymət göstəricisi (2-4) nömrəli əlaqə vasitəsilə qiymətləndirilir.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{i=1}^n d_j} \quad 4\text{-cü əlaqə}$$

Burada, W = əmsalın qiyməti və d = xəta dərəcəsidir.

3) Miqyassız matrisin təşkili: bu mərhələdə qəraralma matrisin mövcudluğu "miqyassız" matrisə aşağıdakı əlaqə istifadəsi ilə çevrilir:

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=0}^n x_{ij}^2}} \quad 5\text{-ci əlaqə}$$

4) Miqyassız çəkili matris: bu matris miqyassız matrisin hər indeksin ağırlıq matrisinə vurmasından əldə edilir;

5) Müsbət və mənfi idealları tapmaq: bu mərhələdə hər indeksin böyük dəyəri ideal müsbət kimi (+A) və hər indeksin aşağı dəyəri mənfi ideal kimi (-A) təyin edilir;

6) Ayrılma ölçüsünün hesablanması: bu mərhələ 5-ci mərhələnin yardımı ilə hər bir seçimin evklid məsafəsini, məsələ indeksi ilə bağlı suallara müsbət və mənfi ideal cavabların verilməsi ilə müşayiət olunur:

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2} \rightarrow i = 1, 2, \dots, m \quad 6\text{-cı əlaqə}$$

$$D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \rightarrow i = 1, 2, \dots, m \quad 7\text{-ci əlaqə}$$

7) Aİ nisbi yaxınlığın hesablanması ideal yolu ilə: bu nisbi yaxınlıq aşağıdakı kimi tərif olunur:

$$0 \leq CL_i \leq 1, \quad CL_i = \frac{D_i^-}{D_i^- + D_i^+} \rightarrow i = 1, 2, \dots, m \quad 8\text{-ci əlaqə}$$

8) Son mərhələdə seçimlərin hər biri (şəhərlər) CL_i əsasında reyting sırasına düzülür.

Qəzvin ostanı şəhərlərinin təsnifatı. 2006-cı ildə (1385) Qəzvin ostanında aparılan sonuncu siyasi-inzibati və idarəetmə bölgüsünə əsasən, 25 şəhər olmuşdur. Bu şəhərlər 7 istiqamətdə (əhali, sosial, iqtisadi, səhiyyə və müalicə, infrastruktur, nəqliyyat və rabitə) 67 indeksə əsasən qruplara ayrılmışdır (Cədvəl). Təsnifat zamanı Antropi qiymətvermə və Tapsis modeli qaydasından istifadə edilmişdir. Verilmiş cədvəlin nəticələrinə əsasən, Qəzvin şəhəri əhalisinin sosial-mədəni və demografik göstəricilərinə görə o, ən inkişaf etmiş və yüksək potensiala malik olan məntəqədir. Xakəli şəhəri sosial-mədəni səviyyəsinə və potensialına görə ən geri qalmış və imkanı az olan yaşayış məntəqəsi kimi müəyyən edilmişdir.

Tapsis modelindən istifadə etmək yolu ilə hesablanmış Qəzvin ostanı şəhərlərinin reyting əmsalları, 2006-cı il (1385)

İndekslər Şəhərlərin adı	Əhali əmsalları		Sosial əmsalları		İqtisadi əmsallar		Səhiyyə əmsalları		Mədəniyyət əmsalları		İnfrastruktur əmsalları		Nəqliyyat və rabitə əmsalları		Birləşdirilmiş əmsal	
	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə
Qəzvin	0,4785	1	0,6795	9	0,8848	1	0,4164	18	0,5725	1	0,8801	1	0,9355	1	0,8193	1
Takistan	0,4390	3	0,6713	15	0,3462	2	0,3527	22	0,3357	4	0,2057	4	0,1411	2	0,2565	2
Alvənd	0,3692	10	0,6853	2	0,2284	3	0,3884	19	0,2233	8	0,3318	2	0,0171	13	0,2342	3
İqbaliyyə	0,4376	4	0,6753	13	0,1688	4	0,3218	23	0,5012	3	0,1985	5	0,0531	7	0,2152	4
Abiyek	0,4183	7	0,6815	6	0,1096	5	0,3648	20	0,3344	5	0,2244	3	0,0758	4	0,1744	5
Məhəmədiyyə	0,3002	16	0,6770	11	0,0689	9	0,4782	8	0,5118	2	0,1274	7	0,0800	3	0,1737	6
Bidəstan	0,4201	6	0,6812	7	0,0164	16	0,4769	9	0,1381	12	0,1556	6	0,0695	5	0,1150	7
Mahmudabad	0,4604	2	0,6759	12	0,0748	8	0,7076	2	0,2492	7	0,1027	9	0,0556	6	0,1014	8
Şərifdiyyə	0,2882	17	0,6840	4	0,0294	11	0,5628	5	0,2671	6	0,0478	13	0,0270	10	0,0912	9
Boyın Zəhra	0,3335	13	0,6695	10	0,1016	6	0,4368	12	0,1747	10	0,0375	18	0,0451	8	0,0626	10
Şal	0,3882	9	0,8646	3	0,0492	10	0,4255	15	0,0011	20	0,1033	8	0,0263	11	0,0611	11
Əsfrorin	0,2441	20	0,6339	5	0,0258	12	0,4321	13	0,1950	9	0,0232	23	0,0171	14	0,0610	12
Dansfahan	0,4252	5	0,6690	17	0,0166	15	0,4398	10	0,1641	11	0,0465	14	0,0304	9	0,0579	13
Ziyaabad	0,1526	24	0,6640	18	0,0922	7	0,6100	3	0,0114	19	0,0151	25	0,0042	23	0,0537	14
Xorramdəşt	0,3238	14	0,4572	24	0,0183	13	0,0000	24	0,0010	22	0,0717	10	0,0135	12	0,0389	15

Mənbə: 2007-ci ildə (1386) Qəzvin ostanının illik statistik hesabatı və 2009-cu ildə (1389) hazırlanmış hesabat.

Cədvəlin davamı

Tapsis modelindən istifadə etmək yolu ilə hesablanmış Qəzvin ostanı şəhərlərinin reyting əmsalları, 2006-cı il (1385)

İndekslər Şəhərlərin adı	Əhali əmsalları		Sosial əmsalları		İqtisadi əmsallar		Səhiyyə əmsalları		Mədəniyyət əmsalları		İnfrastruktur əmsalları		Nəqliyyat və rabitə əmsalları		Birləşdirilmiş əmsal	
	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	pillə	Tapsis ölçüsü	Pillə
Abgərm	0,3069	15	0,6860	1	0,0091	20	0,0000	25	0,0009	25	0,0594	11	0,0030	17	0,0291	16
Nərce	0,2469	19	0,6799	8	0,0166	14	0,7634	1	0,0332	13	0,0446	15	0,0135	15	0,0267	17
Saqqızabad	0,1669	23	0,4116	25	0,0062	23	0,5856	4	0,0011	21	0,0317	20	0,0047	21	0,0264	18
Ərdaq	0,2277	21	0,6740	14	0,0080	21	0,4383	11	0,0119	15	0,0484	12	0,0017	18	0,0228	19
Avəc	0,3403	12	0,6166	21	0,0036	25	0,4784	7	0,0063	23	0,0417	17	0,0093	16	0,0206	20
Xakəli	0,1484	25	0,5905	22	0,0056	24	0,4211	17	0,0016	24	0,0434	16	0,0041	24	0,0187	21
Müəllim Kəlaye	0,1952	22	0,6416	19	0,0231	18	0,4225	16	0,0118	16	0,0309	21	0,0046	22	0,0158	22
Kohin	0,2737	18	0,6292	20	0,0117	19	0,3539	21	0,0126	18	0,0317	19	0,0076	20	0,0154	23
Razmiyan	0,4138	8	0,6698	16	0,0074	22	0,4304	14	0,0119	14	0,0248	22	0,0099	19	0,0128	24
Sirdan	0,3635	11	0,5752	23	0,0146	17	0,4761	6	0,0029	17	0,0163	24	0,0012	25	0,0102	25
Dağınq əmsalı (C.V)	0,42		0,19		1,84		0,51		1,24		1,42		2,68		1,34	

Mənbə: 2007-ci ildə (1386) Qəzvin ostanının illik statistik hesabatı və 2009-cu ildə (1389) hazırlanmış hesabat.

Sosial inkişaf sahəsində Abgərm və Saqqızabad şəhərləri sıra ilə inkişaf etmiş və zəif potensialı olan şəhərlər kimi müəyyən olunmuşdur. Məişət-mənzil problemlərinin çox olmasına görə böyük şəhərlər bu təsnifatda yüksək yerlər tuta bilməmişdir. Bu təsnifatda bir növ uyğunlaşma və nisbətən yaxşı uyğunluq ostanın şəhər təsərrüfat strukturunda əsas kimi götürülmüşdür. Şəhərlərin qeyri-bərabər inkişafının ölçüsü təxminən 0,19 olmuşdur.

Başqa mühüm və vacib əmsallardan biri şəhərlərin təsərrüfat strukturunda və sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan iqtisadi göstəricilərdir. Bu əmsalın əsasında Qəzvin inkişaf etmiş şəhər kimi və Avac ən geridə qalmış şəhər kimi müəyyən edilmişdir. Bu əmsalın müəyyən edilməsi əsasında ostanın böyük şəhərləri və nahiyələrin inzibati mərkəzləri idarəetmə mövqeyinə və dövlət orqanlarının cəmləndiyinə görə yüksək mövqedə dayanır. Şəhərlərin iqtisadi bazasını təşkil edən zavodların olması iş yerlərinin yaranmasına və əhalinin işlə təmin olunaraq yaxşı yaşamasına imkan vermişdir. Nəticədə bölgədə şəhərlər müvafiq olaraq yüksək pillələrdə durur.

Kiçik və yeni yaranmış şəhərlər zəif iqtisadi potensialına görə az sayda iş yerlərinə malikdirlər, əhalinin xeyli hissəsi bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrində çalışır. İqtisadi baxımdan onlar zəif inkişaf etmişlər və təsnifatda aşağı səviyyədə dururlar. Qeyri-bərabər inkişaf əmsalı 1,84 olmuşdur ki, bu da şəhərlər arasında inkişaf səviyyəsində olan kəskin fərqlərin göstəricisidir.

Səhiyyə-müalicə əmsallarının müqayisəsi əsasında Abgərm inkişaf etmiş, Nərcə ən geri qalmış şəhər kimi qiymətləndirilmişdir. Qəzvin şəhəri bu təsnifatda çox əlverişsiz mövqedə dayanır və 18-ci pillədə yerləşir. Bu vəziyyət onu göstərir ki, səhiyyə-müalicə müəssisələrinin fəaliyyəti əhalinin ehtiyaclarına uyğun deyildir. Mədəniyyət, infrastruktur və rabitə göstəricilərinin təsnifatında da Qəzvin inkişaf etmiş şəhər, Abgərm, Ziyaabad və Sirdan şəhərləri göstərilmiş əmsallarda ən geri qalmış şəhərlər hesab edilmişdir. Cəmi 25 şəhərdə 67 indeksdən Qəzvin şəhəri

Tapsis ölçüsü ilə 0,8193 əmsal ilə inkişaf etmiş şəhər kimi, Sirdan şəhəri Tapsis ölçüsü ilə 0,0102 əmsalı ilə ostanın ən geri qalmış şəhəri kimi qiymətləndirilmişdir.

Beləliklə, aparılmış təhlillər əsasında aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Şəhərlərin öyrənilməsi zamanı şəhər əmələgətirən amillərin müəyyən edilməsi, onların rolunun təhlili məntəqələrin inkişafında olan problemlərin aradan qaldırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir;
- Şəhərlərin sosial-iqtisadi, demografik inkişafında əksini tapan fərqlər regionlarda məskunlaşmanın inkişafı, əhalinin həyat səviyyəsi, onlara göstərilən sosial-mədəni xidmətlərin əsas göstəriciləridir;
- Şəhərlərin öyrənilməsi zamanı onların təsnifatı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təsnifat nəticəsində şəhərlərin regionların iqtisadi inkişafında rolu, ayrı-ayrı sahələrdə üzvləşən problemlər müəyyən edilir, onların aradan qaldırılması yolları göstərilir;
- İİR-in Qəzvin ostanında şəhərlərin təsnifatı göstərir ki, əhalinin sayının çox olması, yüksək iqtisadi potensialı həmişə onların heç də qabaqcıl yer tutmasına gətirib çıxarmır;
- Aparılan təsnifat bölgüsü göstərir ki, şəhərlərin inkişafında iqtisadi amil, sosial və iqtisadi infrastruktur digər amillərə nisbətən daha böyük təsir gücünə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

- RUZBEHAN, M. 2000. İqtisadi inkişafın əsasları. Taban. Tehran.11.
- ƏSGARPOUR, M. C. 2008. Çoxmeyarlı qərar. *Tehran Universitetinin Xəbərləri*, Tehran.
- ƏKBARI, M., NEMƏT, U., ZAHEDI, K. 2000. Reyting metodlarının istifadəsi və bir neçə göstəricili qərar. Ölkənin bələdiyyələri və kənd bələdiyyələri yayınları təşkilatı. Tehran.
- KARDAN, A. 1999. Qloballaşma dövründə milli və yerli mədəniyyət. *Mədəni mühəndis*, 10, 11. Mədəni inqilabın Ali Şurası. Tehran.

Məqaləyə c.e.d. E.K.Əlizadə rəy vermişdir